

PRAGMASINTAKSIČKA ANALIZA JEDNOG TIPA PADEŽNE SINTAGME

MILOŠ KOVAČEVIĆ
Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 808.61/.62—56
Izvorni naučni rad

0.0. Sudbina je svih novih disciplina (jezičke tu nisu nikakav izuzetak) da u početku lutaju u određenju svog predmeta istraživanja kao differentie specifičke. Uspiju li ga jasno odrediti, na putu su da dobiju status posebne discipline ravnopravne s već prihvaćenim; ne uspiju li, u najboljem slučaju mogu dobiti status posebnog aspekta analize neke od postojećih disciplina.

0.1. Od toga pravila nije izuzeta ni pragmatička lingvistika (pragmalingvistika), jedna od najmlađih grana lingvistike, za koju bi se moglo reći da se još uvijek »iscrpljuje« u nastojanjima da izbori status posebne jezičke discipline. Pragmalingvistika je još u lutanjima ne toliko oko svog ishodišta koliko oko jasno ocrtanog, autonomnog predmeta istraživanja, a sljedstveno tome i vlastitog metoda istraživanja. Dosadašnja pragmalingvistička istraživanja više ukazuju na neraskidivost njenih veza s ishodišnim disciplinama (posebno semiotikom, filozofijom »običnog jezika« i intencionalnom semantikom) nego što joj obezbjeđuju disciplinarnu autonomnost.

Lingvistička pragmatika u nas dijeli sudbinu svih novih sa strane »importovanih« lingvističkih disciplina. Ona je više »pregledna« nego istraživačka disciplina. Daju se, naime, pregledi, prikazi, viđenja lingvističke pragmatike¹, a rijetko gdje i njena provjera na materijalu srpskohrvatskog jezika.² Tako je pragmalingvistika disciplina o kojoj se više govori nego što se njeni kriteriji provjeravaju (i prilagođavaju uostalom) u samoj jezičkoj analizi.

1.0. U ovom nam radu zato nije cilj produženje govora o pragmalingvistici, nego »govor« pragmalingvistike same, odnosno provjera pragmalingvistike »na djelu«. Pošto joj kriteriji ne omogućuju strogo razgraničenje od srodnih disciplina, a još više zato što analiza bilo koje jezičke činjenice svedena na samo jedan aspekt po pravilu ostaje nepotpuna (najčešće jednostrana), u našoj analizi će pragmatički aspekt biti samo jedan (istina najbitniji) od komplementarnih aspekata. Zajedno s njim u analizi će biti primijenjen

¹ V: Mirna Velčić, *Predmet lingvističke pragmatike*, Naše teme 11, Zagreb, 1984, str. 2357—2366; Nada Ivanetić, *Što je pragmalingvistika*, Strani jezici XVI/1, Zagreb, 1987, str. 12—19; Marko Tadić, *Pragmatika u lingvistici*, SOL 4, Zagreb, 1987, str. 87—105.

² Zato je i više od vrijednog doprinosa pragmalingvistici »na djelu« monografija Marine Ličen, *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nje-maćkom i srpskohrvatskom jeziku*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, Jezičke studije 9, Novi Sad, 1987.

i sintaksički (jer jezičke analize u pravom smislu i ne može biti bez analize forme) i semantički aspekt, s kojim je pragmatički u tako tijesnoj vezi da se nerijetko oni strogo i ne mogu razgraničiti. (Valjda se zbog toga pragmatička analiza često i podvodi pod semantičku). Prema tome: »Pragmatički, semantički i sintaksički nivo... nisu međusobno nezavisni, već čine dinamičku spregu koju treba poznavati kod pravilne upotrebe i dekodiranja jezičkog znaka«.³

U našoj troaspektnoj analizi analiza dobija status pragmatičke ne po tome što je na nju strogo svedena, nego po tome što pragmatički aspekt ima primat nad takođe prisutnim semantičkim i sintaksičkim aspektima. Pragmatički je, dakle, dvama ostalim superordiniran.

1.1. U radu takvoj troaspektnoj analizi, s pragmatičkim kao dominantnim aspektom, podvrgavamo iskaze s padežnim sintagmama čiji je upravni član glagol *kritikovati* ili *osuditi*, dok subordinirani član(ovi) može (mogu) biti različit(i). Zavisno od morfološkog i semantičkog tipa determinan(a)ta ovi glagoli tvore nekoliko padežna modela, koji i jesu predmet analize ovoga rada.⁴ U analizi nastojimo pokazati koliko je različita struktura ovih sintagmi odraz njihove različite pragmatičke vrijednosti (odnosno pragmatičke vrijednosti iskaza čiji su strukturni dio te sintagme).⁵ Od pragmatičkih kriterija u analizi se koristimo osnovnim: uključenosti iskaza u kontekst, komunikativnom intencijom iskaza (ilokucionim tipom iskaza) i »efektom« iskaza (njegovom perlokucijom).

1.1.1. Navedeni glagoli najčešće u poziciji determinanta imaju dva sintaksički međusobno neovisna člana — besprijedložki akuzativni objekat (kojim se imenuje lice) i adverbijalnu uzročnu odredbu izraženu genitivom s prijedlogom *zbog*, akuzativom s prijedlogom *za* ili uzročnom zavisnom klauzom najčešće s veznikom *što* (koji su po pravilu semantički i funkcionalno ekvivalentni). Tom se adverbijalnom odredbom obilježava uzrok-razlog subjektive akcije označene upravnim glagolom sintagme. Dakle, navedeni iskazi najčešće imaju strukturu:

S (subjekat) + P (predikat) + O (objekat) + AO (adverbijalna odredba).

- (1) Jovan *kritikuje* Milana *zbog* nemarnosti.
 Jovan *osuđuje* Milana *za* nemarnost.
 Jovan *kritikuje/osuđuje* Milana *što* je (bio) *nemaran*.
 Direktor *kritikuje* trenera *zbog* nesportske *izjave* u štampi.
 Direktor *osuđuje* trenera *za* nesportsku *izjavu* u štampi.
 Direktor *kritikuje/osuđuje* trenera *što* je *dao* nesportsku *izjavu* u štampi.

Iako navedeni determinanti (O i AO) ne stoje u neposrednoj sintaksičkoj vezi, oni su međusobno semantički uslovljeni: lice u objektu je *izazivač* onoga što je obilježeno adverbijalnom odredbom, koje je razlogom subjek-

³ Marina Ličen, *nav. djelo*, str. 9.

⁴ Zato se ono »jednog tipa padežne sintagme« iz naslova našeg rada vezuje za tip uslovljen centralnim a ne zavisnim članom sintagme.

⁵ Jer je osnovna jedinica pragmalingvistike iskaz kao govorni čin.

tove akcije obilježene predikatom. Tako je ono što je označeno adverbijalnom odredbom (obilježimo ga sa Z) istovremeno i efekat čiji je efektor lice u objektu (to lice ćemo obilježiti sa Y) i uzrok tipa razlog što agens (obilježimo ga sa X) poduzima akciju označenu glagolom (obilježimo ga sa V). U pitanju je dakle struktura dvostruke uzročno-posljedične veze, s tim da nema neposrednog sintaksičkog odnosa između Y i Z, nego je taj odnos uspostavljen posredno preko V. Na strukturnom planu Y i Z nisu ravnopravni: Y kao O je obavezni, a Z kao AO fakultativni član modela (s tim da su na semantičkom planu oba nužna). Zato se u slučajevima gdje je kontekstom zadata poznatost Z navedeni model svodi na $S+P+O$ (AO), tj. $X+V+Y$ (Z):⁶

(2) Jovan *kritikuje/osuđuje* *Milana*.

Direktor *kritikuje/osuđuje* *trenera*.

Razlika između realizacije (1) i (2) samo je u tome što u (2) nije popunjena pozicija AO, ali se element Z što popunjava tu poziciju nužno kontekstualno podrazumijeva.

1.1.2. Navedeni elementi (X, V, Y, Z) mogu, međutim, dobiti i drugačiju strukturu:

(3) Jovan *kritikuje/osuđuje* *Milanovu nemarnost*.

Direktor *kritikuje/osuđuje* *trenerovu nesportsku izjavu*.

Pri ovakvoj realizaciji dolazi do ukidanja sintaksičke pozicije AO, ali se ne ukida element Z. On, naime, preuzima poziciju elementa Y (poziciju O), pri čemu Y gubi funkciju objekta i postaje nekongruentnim ili kongruentnim atributom uz Z. U ovakvoj strukturi, dakle, dolazi do »usintagmljenja« Z i Y tako što se prebacivanjem Z iz pozicije AO u poziciju O element Y »prevodi« u posesivnu poziciju uz Z. Y tako gubi neposrednu sintaksičku vezu sa V, ali zato uspostavlja neposrednu sintaksičku vezu sa Z (koje mu je sad sintaksički nadređeno). Prema tome, iako su u (3) i (1) eksplicitno navedeni svi podudarni elementi, oni su drugačije strukturirani: sintaksički model (3) podudaran je sa (2) — $S+P+O$ (s tim da je u $/3/$ pozicija O realizovana kao $A+O$), ali ne i u pogledu elemenata što zauzimaju poziciju O. U (2) je to Y, a u (3) Z uz koji kao posesivni atribut dolazi Y.

Osnovna razlika između realizacije (3) i realizacija (1) i (2) jeste u sintaksičkoj funkciji elemenata Y i Z. U odnosu na (1) realizacija (3) se pokazuje podudarnom u broju ekspliciranih elemenata (ali ne i po njihovoj sintaksičkoj poziciji), a u odnosu na (2) potpuno podudarnim u pogledu sintaksičkog modela (ali ne i u pogledu elemenata što zauzimaju poziciju O).

1.1.3. Ukidanjem prisupstantivne posesivne pozicije uz Z u poziciji O, model se (3) realizuje kao $S+P+O$, čemu odgovara $X+V+Z$:

(4) Jovan *kritikuje/osuđuje* *nemarnost*.

Direktor *kritikuje/osuđuje* *takve izjave*.

⁶ Simboli S, P, O i AO odnose se na sintaksičke članove određene funkcijom, a simboli X, V, Y i Z na semantičke aktante (elemente) što popunjavaju date sintaksičke pozicije.

Lako se uočava da su iskazi (4) u pogledu sintaksičkog modela podudarni s iskazima (2), ali se oni međusobno bitno razlikuju po tipu semantičkih aktanata. Tako iskazima (2) odgovara semantička struktura $X+V+Y$, a iskazima (4) struktura $X+V+Z$. Zato je semantički ovaj model (4) mnogo bliži modelu (3), od koga se razlikuje samo po tome što u njemu (4) Z nije praćeno posesiviziranim Y .

1.1.4. Kad se svi navedeni iskazi usporede, uočljivo je da su u pogledu sintaksičke organizacije (2) i (4) potpuno podudarni, a da su po broju eksplicitno navedenih aktanata potpuno podudarni (1) i (3) s tim da ti aktanti imaju drugačiju sintaksičku strukturaciju: u (1) V uspostavlja direktnu sintaksičku vezu i sa Y (kao O) i sa Z (kao AO), dok u (3) V ima neposrednu vezu samo sa Z (sad kao O). Iako su (2) i (4) u pogledu sintaksičke strukture potpuno podudarni, semantički su bitno različiti: u (2) poziciju O zauzima aktant Y , a u (4) Z . Tako su, mada sintaksički podudarni, komunikativno mnogo udaljeniji modeli (2) i (4), nego modeli (1) i (2) na jednoj, i modeli (3) i (4) na drugoj strani. Modelima (1) i (2) »odgovaraju« potpuno drugačiji konteksti od modela (3) i (4). Modeli su (1) i (2) odraz istih komunikativnih situacija i stoje u opoziciji prema modelima (3) i (4) između kojih je mnogo veća semantička razlika nego između modela (1) i (2). Osnovna komunikativna razlika uslovljena je ne toliko brojem eksplicitno navedenih aktanata (mada je i to bitno za modele (3) i (4)), koliko tipom aktanta u objekatskoj poziciji. Tako najbitniju opoziciju čine modeli s Y naspram modelima sa Z u poziciji akuzativnog besprijedloškog objekta.

1.2. Analiza navedenih iskaza treba da odgovori na pitanje čime je uslovljena njihova različita strukturacija. Da li su navedene strukturacije posljedice stilističkih ili komunikativnih razloga, tj. da li su navedeni iskazi komunikativno ekvivalentni ili predstavljaju »gramatikalizaciju« različitih konteksta? Analiza u prvom redu treba da odgovori na pitanje da li navedeni iskazi imaju iste ili različite pragmatičke vrijednosti. U traganju za tim odgovorom nužno je najprije ispitati suodnos navedenih iskaza i komunikativnih konteksta, čime se analiza usmjerava na područje čiste pragmatolingvistike.

U ispitivanju tog odnosa treba početi od analize *broja i karaktera učesnika govorne situacije* što ih podrazumijeva upotreba svakog od navedenih iskaza. Drugačije rečeno, treba istražiti podudarnost i nepodudarnost učesnika govorne situacije čiji su »odraz« navedeni iskazi. Taj kriterij uspostavlja opozicija iskaza (1) i (2) prema iskazima (3) i (4). Navedeni se iskazi međusobno bitno razlikuju upravo po tome što je za jedne relevantno a za druge irrelevantno da li je učesnik govorne situacije Y (odnosno lice efektor što smo ga označili simbolom Y). Tako modeli u kojima sintaksičku poziciju O zauzima Y podrazumijevaju da je Y učesnik govorne situacije, tj. da se između X i Y uspostavlja face-to-face interakcija. Stoga iskazi (1) i (2) podrazumijevaju da je Y slušalac, da se prema njemu kao slušaocu usmjerava *X-ov* govorni akt. Navedeni modeli (1 i 2) bi, prema tome, po pravilu pretpostavljali govorne situacije u kojima je odnos između X i Y istovremeno i odnos između govornika (X) i adresata govora (Y) kao kritičara (X) i kritikovanog (Y).

Za iskaze (3) i (4), nasuprot tome, nije relevantno da li je Y (kao izazivač Z što je razlog X-ovog govornog čina) učesnik govorne situacije (tj. nije relevantno da li je Y prisutan na mjestu i u vrijeme X-ova govora), jer oni isključuju svodljivost adresata govora (slušaoca) na sam Y. Tako bi Y, i ako bi bio učesnik govorne situacije, bio samo dio adresata govora (tj. dio slušateljstva). Ovako strukturisani iskazi (3 i 4) podrazumijevaju da se X-ov govorni čin ne usmjerava Y-u kao slušaocu, nego podrazumijeva obavezno prisustvo slušalaca nesvodljivih na sam Y (pri čemu nije relevantan podatak da li je i Y dio slušateljstva). Ovi iskazi, dakle, isključuju svođenje komunikacije na face-to-face samog X-a i Y-a.

Tako podudarnost ili nepodudarnost adresata govora sa Y-om regulira izbor strukturnog tipa iskaza. Podudarnost uslovljava strukturaciju (1) ili (2), a nepodudarnost strukturaciju (3) ili (4). Na tom kriteriju počiva i daljnja distinkcija navedenih iskaza: (1) i (2) podrazumijevaju *privatnu* kritiku ili osudu, dok (2) i (3) podrazumijevaju po pravilu *javnu* (*ozvaničenu*) kritiku ili osudu. Tako tip adresata govora stoji u direktnoj vezi sa stepenom javnosti govornog čina »kritike/osude«. Na osnovu toga se može zaključiti da iskazi (1) i (2) odražavaju govorne situacije u kojima je nebitno da li posred Y-a postoji i još koji slušalac (jer je samo Y-u kao adresatu govora usmjeren X-ov govorni čin), dok (3) i (4) odražavaju govorne situacije u kojima se X ne obraća Y-u kao slušaocu (pa podatak o Y-ovom prisustvu u govornoj situaciji i nije relevantan) nego slušateljstvu nepodudarnom sa samim Y-om.

Ta razlika uslovljava i različitu *ilokuciju* navedenih iskaza. U (1) i (2) *kritika* ili *osuda* mogu uključivati elemente različitih ilokutivnih tipova:⁷ i reaktivnog i ekspresivnog i propozitivnog ilokutivnog tipa. Reaktivnog, jer X reaguje na Y-ov Z tako što Y-u ukazuje da ga ne odobrava, pri čemu se po pravilu podrazumijeva da se Y realizacijom Z ogriješio o neki tip norme. Ekspresivnog jer *kritika* ili *osuda* mogu imati elemente *priekora* ili *grdnje* ili biti potpuno svedeni na njih. Propozitivnog, jer je nerijetko X-ov cilj da Y ne opetuje Z.

Zavisno od društvenog statusa X i Y i od toga u odnosu na kakvu se normu ogrešuje Z, glagoli *kritikovati* i *osuditi* u iskazima (1) i (2) mogu imati različite semantičke vrijednosti. Sinonimni im mogu biti svi glagoli »kritike« što nužno uključuju face-to-face govornu interakciju X-a i Y-a. Tako se navedeni glagoli mogu uključiti u semantičku skupinu glagola ekspresivne ilokucije: *prekoriti*, (*iz*)*grditi*, *opomenuti*, *ukoriti*, *očitati bukvicu*. Svi ti glagoli uslovljavaju u poziciji adresata govora eksplicitno navođenje lica Y čiji je postupak razlog X-ovog govornog čina:

(5) Jovan prekorava/grdi Milana zbog nemarnosti / što je (bio) nemaran.

Uprava je očitala bukvicu treneru zbog nestručnog vođenja tima / što je nestručno vodio tim.

Značajno je reći da se u takvim iskazima (s kojima mogu biti potpuno semantički popudarni (1) i (2) iskazi) Z gotovo a priori uzima za loše, nega-

⁷ Nazivi i značenja ovdje navedenih ilokutivnih tipova preuzeti su iz rada H. Hellmicha, *Text und Sprachhandlung im Fremdsprachenunterricht*, Deutsch als Fremdsprache, 4, 1985, str. 227—232.

tivno tako da ga X i ne treba obrazlagati (što je gotovo preduslov za ekspresivno-reaktivnu ilokuciju ovog tipa). U tim slučajevima *deklaratorna osuda* gotovo da obavezuje Y na neopetovanje Z u budućnosti.

Iskazi (3) i (4) u pogledu ilokucije nisu podudarni s modelima (1) i (2). Prvo zato što se isključenjem Y iz govorne situacije gotovo isključuje njihovo podvođenje pod ekspresivnu ilokuciju. Zato glagoli *kritikovati* i *osuditi* iz (3) i (4) nisu supstitutivni glagolima iz (5). Uz to, dok su (1) i (2) samo različite strukturne varijante istog iskaza pa predstavljaju gramatikalizaciju istih govornih situacija, iskazi tipa (3) i (4) međusobno se ipak više razlikuju. Osnovna je razlika među njima što (3) identifikuje izazivača (Y) za Z, dok je on u (4) uopšten (anoniman) ili i za govornika nepoznat. U (3) je tako eksplicitno naveden faktor (Y) u posesivnoj poziciji uz Z, u (4) je on potpuno nepoznat. A u vezi s tim je i osnovna razlika između iskaza (3) i (4). Identifikujući Y u posesivnoj formi uz Z uspostavlja se posredan odnos između X i Y preko Z na koji (Z) je usmjerena akcija V. U iskazima (3) X vrednuje Z kao loš i neprihvatljiv i, osim što od adresata govora traži »saglasnost« u pogledu ocjene Z, imenovanjem i njegovog efektora (Y) na neki način (posredno) uslovljava buduće ponašanje Y. Tako *kritika* nije usmjerena na Y, nego Y kao izazivač Z »prolazi kroz formu«⁸ kritike. Za razliku od iskaza (1) i (2) gdje deklaratorna kritika lako može prerasti u konkretnu odgovornost Y-a zbog Z, najviše što iskazi (3) podrazumijevaju jeste argumentacija za negativnost Z i inicijativnost za konkretnu odgovornost Y (ali ne u datoj situaciji, budući da Y i ne mora biti učesnik govorne situacije). Zato iskazi (1) i (3) nemaju istu perlokutivnu snagu. U (1) i (2) perlokucija je vezana isključivo za Y, u (3) najprije za neeksplicirane slušaoce (da prihvate X-ovu negativnu ocjenu o Z), a tek ozvaničenjem negativnosti Z posredno i za Y obilježen posesivnom formom. Tako je u (1) i (2) kritika usmjerena direktno na efektor (Y) a u (3) prvenstveno na posljedicu (efekat) pa tek posredno ozvaničenjem i na efektor.

Iskazima (3) veoma su bliski iskazi (4), u kojima se eksplicitno ne navodi efektor (Y) za Z što dolazi u poziciju akuzativnog objekta. Efektor je ili anonimiziran ili uključuje toliki broj jedinki da ga je nemoguće individualizirati. Za iskaze (4) moglo bi se reći da je u njima X-ov čin »kritike« usmjeren samo na *procjenu* Z (koji je predstavljen po pravilu kao kakvo stanje što postoji i izvan svog efektor). X procjenjuje, vrednuje Z kao loše, nevrijedno. X-ov se cilj nerijetko svodi na opovrgavanje, osporavanje vrijednosti Z u cjelini ili samo dijela Z. X-ov govorni akt gotovo da ne podrazumijeva da je samo anonimni efektor taj što treba da učestvuje u mijenjanju stanja Z, nego pretpostavlja da, ukoliko se X-ova procjena pokaže tačnom, u promjeni lošeg Z učestvuju i oni što nisu doprinijeli njegovoj realizaciji. Zato su iskazi (4) po pravilu podvodljivi samo pod reprezentative kao ilokucionni tip. Ovi iskazi gotovo da i ne obavezuju efektor da promijeni svoj Z, jer podrazumijevaju da se on sam prepozna kao efektor. Zato su ovi iskazi neprimje-

⁸ J. L. Austin, *Performativni iskazi*, u zb. Kontekst i značenje, priredili N. Mišević i M. Potrč, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987, str. 32.

njivi u situacijama gdje govorni cilj podrazumijeva neposrednu akciju za promjenu stanja Z.

1. 3. Sve to pokazuje da *kritikovati* i *osuditi* u (1) i (2) i ti glagoli u (3) i (4) nisu semantički podudarni. U (1) i (2) oni mogu biti svedeni na glagole *prijekora*, dok su u (3) i (4) to prvenstveno glagoli *negativne (pr)ocjene*. Prvi tako uključuju više semantičkih komponenti od drugih. Zato ni govorni činovi s tim glagolima nisu isti: (1) i (2) imaju najčešće ulogu ekspresiva, dok (3) i (4) potpadaju pod reprezentative. Iz tih razloga navedeni iskazi i ne mogu imati istu ni ilokucionu ni perlokucionu snagu. Upotreba jednih namjesto drugih po pravilu dovodi u pitanje *primjerenost* iskaza kontekstu.

1. 4. Na osnovu svega se može zaključiti da je pragmatička analiza podvodljiva pod semantičku, ali da se s njom ne mora podudarati u potpunosti. Niti je sva semantika svodljiva na pragmatiku, niti sve što ulazi u pragmalingvistiku potpada pod semantiku. Drugačije rečeno, značenje je nužno povezano sa upotrebom jezika i nije svedeno samo na nju, ali ni svaka analiza (ili sve u analizi) upotrebe jezika ne potpada pod semantiku. Jedno je izvjesno, a mislimo da je to naša analiza i potvrdila: »semantička (se) teorija u lingvističkom pristupu, tj. u odstupanju od pragmatičkih aspekata, ne može ostvariti u potpunosti«. ⁹ Semantika se mora koristiti kriterijima pragmalingvistike.

A PRAGMA-SYNTACTIC ANALYSIS OF ONE TYPE OF CASE SYNTAGM

(Summary)

In his pragma-syntactic analysis the autor takes into consideration those statements which comprise the syntagmas with the verbs *kritikovati* i *osuditi* (to criticize and to blame) as directive elements. The analysis, primarily, takes into account pragmatic conditions of the case collocation type for the verbs (i. e. *kritikovati* i *osudivati* *Milana zbog nemarnosti* / *Milanovu nemarnost* / *nemarnost* — to criticise or blame Milan for his negligence / Milan's negligence). The choice between the two given types of determiners is related to the pragmatic value of the statement: to their ilocutionary and perlocutionary power. The syntactic, semantic and pragmatic analysis, focusing on the pragmatic criteria has proved that the statements with the presented types of syntagmas are pragmatically inequivalent, because each of them is communicatively inadequate in the context of the other. This pragmatic inequivalency is the reason for different structural organisations and semantic values of each of the presented statements.

⁹ J. Habermas, *Što je univerzalna pragmatika?*, Naše teme 11, Zagreb, 1984, str. 2355.